

Inhoud

Voorwoord.....	IX
Leeswijzer.....	XI

Deel 1 De opvoedkundige benadering 1

Hoofdstuk 1	Het begrip opvoeding	5
1.1	Inleiding.....	6
1.2	Beschrijving van het begrip pedagogiek.....	6
1.3	De vier basisdimensies van opvoeden.....	7
1.3.1	Ondersteuning bieden.....	8
1.3.2	Instructie geven.....	12
1.3.3	Controle uitoefenen.....	14
1.3.4	Grenzen stellen.....	17
1.4	Pedagogische opvoedingsdoelen.....	20
1.5	Opvoeden als circulair proces.....	22
1.6	Materiële en emotionele opvoeding.....	24
1.6.1	Materiële opvoeding.....	24
1.6.2	Emotionele opvoeding.....	26
1.7	Geestelijke en sociale vorming van het kind.....	27
1.7.1	Geestelijke vorming.....	27
1.7.2	Sociale vorming.....	30
1.8	Samenvatting.....	32
1.9	Verwerkingsopdrachten.....	32
Hoofdstuk 2	De ouder en het kind	37
2.1	Inleiding.....	38
2.2	De opvoedingsrelatie.....	38
2.3	Ontwikkelingsfasen, ontwikkelingstaken en opvoedingsopgaven.....	42
2.3.1	Baby-/peutertijd (0 tot 2 jaar).....	44
2.3.2	Peuter-/kleutertijd (2 tot 4 jaar).....	47
2.3.3	Basisschoolperiode (4 tot 12 jaar).....	50
2.3.4	Adolescentieperiode (12 tot 18 jaar).....	56

2.4	Opvoeding en de seksuele ontwikkeling van het kind	60
2.5	Communicatiepatronen in het gezin: onderhandelings- en bevelshuishouden.....	63
2.5.1	Bevelshuishouden.....	63
2.5.2	Onderhandelingshuishouden	66
2.6	De invloed van de persoonlijkheid van de ouder	68
2.7	Draagkracht en draaglast van het gezin	69
2.8	Samenvatting	72
2.9	Verwerkingsopdrachten	74
Hoofdstuk 3	Het opvoedproces	77
3.1	Inleiding	78
3.2	Het socialisatieproces	78
3.3	De verschillende opvoedingsmilieus.....	80
3.3.1	Het gezin.....	80
3.3.2	De school.....	82
3.3.3	De maatschappij.....	85
3.3.4	De invloed van technologische ontwikkelingen binnen de opvoedingsmilieus	86
3.4	Gezinssamenstelling	91
3.5	Gezinstypen	92
3.5.1	Loszandgezin	93
3.5.2	Kluwengezin	94
3.5.3	Half-open/half-gesloten gezin.....	95
3.6	Opvoedingsstijlen	96
3.6.1	De autoritaire opvoedingsstijl.....	98
3.6.2	De autoritatieve of democratische opvoedingsstijl	99
3.6.3	De toegeeflijke of permissieve opvoedingsstijl.....	101
3.6.4	De verwaarlozende opvoedingsstijl.....	102
3.7	Ouderlijk gezag versus opvoedingsmacht.....	104
3.8	Samenvatting	106
3.9	Verwerkingsopdrachten	106
Hoofdstuk 4	Problemen in de opvoeding	111
4.1	Inleiding	112
4.2	Problematische opvoedings situatie	112
4.3	Invloed van ingrijpende gebeurtenissen in het leven van het kind.....	114
4.4	Kindermishandeling	118
4.4.1	Psychische mishandeling en verwaarlozing	119
4.4.2	Fysieke mishandeling en verwaarlozing	120
4.4.3	Münchhausen-by-proxysyndroom	121
4.4.4	Seksuele kindermishandeling	122

4.5	Beschermende en bedreigende factoren	123
4.5.1	De kenmerken in het model beschermende en bedreigende factoren	124
4.6	Signalering van een problematische opvoedings situatie ..	128
4.7	Samenvatting	130
4.8	Verwerkingsopdrachten	130
	Bijlage 1 bij hoofdstuk 4: Signaleringslijst voor het herkennen van kindermishandeling	134
Hoofdstuk 5	Hulpverlening bij opvoedingsproblemen	139
5.1	Inleiding	140
5.2	Jeugdhulpverlening en de rechten van het kind	140
5.3	Hulpverlening in de ambulante begeleiding	142
5.3.1	Opvoedingsondersteuning	146
5.4	Hulpverlening in de semiresidentiële instelling	149
5.5	Hulpverlening in de residentiële instelling	151
5.6	Samenvatting	153
5.7	Verwerkingsopdrachten	153
Deel 2 De pedagogische benadering		157
Hoofdstuk 6	Ontstaansgeschiedenis van de pedagogiek	161
6.1	Inleiding	162
6.2	Het empirisme en rationalisme in de zeventiende eeuw ..	162
6.3	De Verlichting in de achttiende eeuw	163
6.4	Pedagogiek in de negentiende eeuw	164
6.4.1	De Romantiek	165
6.4.2	De reformpedagogiek	165
6.5	Pedagogiek als academische wetenschap in Nederland ..	166
6.6	Pedagogische stromingen in de twintigste eeuw	169
6.6.1	De geesteswetenschappelijke of personalistische pedagogiek	169
6.6.2	De empirisch-analytische pedagogiek	173
6.6.3	De kritisch-emancipatorische pedagogiek	175
6.7	Samenvatting	176
6.8	Verwerkingsopdrachten	177
Hoofdstuk 7	Pedagogiek en psychologie	181
7.1	Inleiding	182
7.2	De relatie tussen pedagogiek en ontwikkelingspsychologie	182
7.3	De behavioristische benadering in de pedagogiek	187
7.3.1	De klassieke conditionering in de pedagogiek	189
7.3.2	Toepassing van de operante conditionering in de pedagogiek	190

7.4	De cognitieve leertheoretische benadering in de pedagogiek	192
7.4.1	De sociaal-cognitieve leertheorie	193
7.5	Samenvatting	195
7.6	Verwerkingsopdrachten	196
Hoofdstuk 8	De humanistische benadering	201
8.1	Inleiding	202
8.2	De humanistische psychologie	202
8.3	Verklaring van de basisbehoeften	203
8.4	Zelfverwerkelijking/zelfactualisatie	205
8.5	Samenvatting	208
8.6	Verwerkingsopdrachten	209
Hoofdstuk 9	Pedagogiek en sociologie	213
9.1	Inleiding	214
9.2	Pedagogiek vanuit sociologisch perspectief	214
9.3	Culturele beleving van de opvoeding in sociologisch perspectief	220
9.4	Samenvatting	221
9.5	Verwerkingsopdrachten	222
Hoofdstuk 10	De systeemtheoretische benadering	225
10.1	Inleiding	226
10.2	De systeemtheoretische benadering	226
10.2.1	De structuurgerichte systeembenadering	229
10.2.2	De communicatiegerichte systeembenadering	231
10.3	Samenvatting	233
10.4	Verwerkingsopdrachten	234
Literatuur		237
Trefwoordenregister		243

1 Het begrip opvoeding

Leerdoelen

- Je kunt uitleggen wat het begrip ‘pedagogiek’ inhoudt, geredeneerd vanuit jouw studierichting.
- Je kunt aangeven wat het maatschappelijk belang van de vier basisdimensies is.
- Je kunt verbanden leggen tussen het circulaire proces en de uniciteit van het kind.
- Je kunt je een mening vormen over de invloed van de vier basisdimensies op de zelfredzaamheid, de zelfstandigheid en het zelfvertrouwen van het kind.
- Je kunt je een mening vormen over facetten die een rol spelen bij het opvoeden van het kind in de samenleving.

1.1 Inleiding

In dit eerste hoofdstuk wordt om te beginnen in paragraaf 1.2 het begrip pedagogiek uitgelegd en een definitie van 'opvoeding' geformuleerd. In paragraaf 1.3 wordt dieper ingegaan op de vier dimensies die in de definitie worden genoemd. De basisdimensies 'ondersteuning bieden', 'instructie geven', 'controle uitoefenen' en 'grenzen stellen' kunnen samen als 'de opvoeding' worden gezien. Paragraaf 1.4 beschrijft de opvoedingsdoelen die de ouder hanteert bij de opvoeding van het kind. De vier basisdimensies komen in alle leeftijdsfasen van het kind terug in de opvoeding en zijn te beschouwen als een circulair proces, uitgelegd in paragraaf 1.5. Als de ouder erin slaagt de opvoedingsdoelen – waarbij zelfstandigheid, zelfvertrouwen en zelfredzaamheid van het kind erg belangrijk zijn – te behalen, zal het kind goed in staat zijn om invulling te geven aan zijn eigen toekomstmogelijkheden. In paragraaf 1.6 wordt stilgestaan bij de verschillen tussen materiële en emotionele opvoeding. De geestelijke en sociale vorming in de opvoeding wordt in paragraaf 1.7 beschreven. Het hoofdstuk eindigt met een samenvatting en een aantal verwerkingsopdrachten voor de student.

1.2 Beschrijving van het begrip pedagogiek

Pedagogiek houdt zich bezig met de opvoeding van kinderen en jeugdigen van 0 tot 18 jaar. De term 'pedagogiek' is oorspronkelijk afgeleid van het Griekse woord *paidagoogia*, dat is samengesteld uit de woorden *pais*, wat 'kind' betekent, en *ago-gein*, wat 'leiden' betekent. Pedagogiek betekent dus 'kinderleiding'. Andere woorden voor pedagogiek zijn: opvoedkunde, opvoedingsleer of opvoedingswetenschap. Toch verschillen deze drie begrippen enigszins in betekenis:

- 1 **Opvoedkunde** richt zich op de vaardigheden van de opvoeder.
- 2 **Opvoedingsleer** richt zich op het vergaren van kennis over opvoeden.
- 3 **Opvoedingswetenschap** richt zich op het ontwikkelen van theorieën over en methoden met betrekking tot opvoeden.

Pedagogiek is een opvoedingswetenschap met eigen theorieën en methoden. Daardoor heeft ze een zelfstandige positie verworven binnen het wetenschappelijk denken.

De pedagogiek ontleent zijn theoretische gegevens ook aan andere wetenschappen. In de meeste gevallen maakt men gebruik van de psychologische, sociologische, filosofische, theologische (levensbeschouwing) en andragogische wetenschappen; deze worden door pedagogen **hulpwetenschappen** genoemd (Civas, 2009).

Het is moeilijk een pakkende definitie van opvoeding te geven. De volgende definitie is geïnspireerd door Kuipers (2008), Langeveld (1971), Malschaert en Traas (2009), en Rispens, Hermanns en Meeus (1996). Langeveld geeft aan dat opvoeding alle omgang is tussen het kind en volwassenen. In de omgang moeten

liefde, geborgenheid en aandacht een rol spelen. Malschaert en Traas leggen de nadruk op een opvoedrelatie waarbij intimiteit en veiligheid een rol spelen. Rispen, Hermans en Meeus geven aan de hand van de vier dimensies grenzen stellen, instructie, ondersteuning en controle aan hoe opvoeding gestalte krijgt. Kuipers beschrijft opvoedingsdoelen, die gericht zijn op zelfstandigheid, zelfredzaamheid en zelfvertrouwen. Het opvoedgedrag dat de ouder ten opzichte van het kind in zijn handelen tentoonspreidt, kan leiden tot zelfstandigheid, zelfredzaamheid en zelfvertrouwen bij het kind. Met al deze inzichten in het achterhoofd, komen we tot de volgende definitie ten aanzien van opvoeding:

Definitie opvoeding

Opvoeding is alle omgang tussen ouder en kind waarbij gericht een relatie wordt aangegaan. In deze omgang biedt de ouder het kind liefde, geborgenheid, veiligheid, intimiteit, aandacht, grenzen, instructie, ondersteuning en controle. Hierdoor zal het kind tot zelfontplooiing komen en over het nodige zelfvertrouwen en de nodige zelfstandigheid en zelfredzaamheid beschikken om richting te geven aan zijn verdere leven.

Naar aanleiding van de definitie kan gesteld worden dat er sprake is van opvoeding als de volgende drie punten spelen in de omgang tussen de ouder en het kind:

- 1 Er is sprake van wederzijds respect tussen ouder en kind.
- 2 Het kind ervaart voldoende veiligheid bij, heeft vertrouwen in, kan rekenen op, voelt zich geaccepteerd door en krijgt ondersteuning van de ouder.
- 3 Het kind wordt door de ouder uitgedaagd om eigen beslissingen te nemen en te experimenteren met nieuwe dingen, waardoor hij vertrouwen krijgt in zijn omgeving.

1.3 De vier basisdimensies van opvoeden

Wat ouders doen als ze een kind opvoeden, kan worden uitgesplitst in vier basis-handelingen, namelijk:

- 1 ondersteuning bieden
- 2 instructie geven
- 3 controle uitoefenen
- 4 grenzen stellen

Deze vier dimensies zijn met elkaar verbonden. Door deze verbondenheid kunnen ze niet afzonderlijk toegepast worden in de opvoeding. Samen zorgen zij ervoor dat het kind zich door de verschillende ontwikkelingsfasen heen kan slaan om volwas-

sen te worden. Deze dimensies worden beschreven door Rispens, Hermanns en Meeus (1996), die onderzoek hebben gedaan naar opvoeding in Nederland. Hun onderzoek betrof het opvoedgedrag van ouders en kinderen die in Nederland zijn geboren. Op grond van dit onderzoek mag gesteld worden dat deze dimensies niet alleen van belang zijn voor het kind dat in Nederland geboren is, maar dat alle ouders en kinderen gebaat zijn bij een opvoeding waarin deze vier dimensies een rol spelen. Niet alleen als kind, maar ook als student of werknemer in de school- of werksituatie heeft men te maken met deze dimensies. De student of werknemer heeft ook ondersteuning, instructie, grenzen en controle nodig van anderen om te kunnen presteren. Het toepassen van deze dimensies in de opvoeding maakt het voor iedereen gemakkelijker om, eenmaal volwassen, adequaat om te gaan met eisen die dan aan je worden gesteld.

Geïnspireerd door deze publicaties wordt in de volgende paragrafen het belang van de dimensies beschreven als basis voor de opvoeding van het kind (0-18 jaar). De wijze waarop deze basisdimensies toepast worden in de opvoeding is afhankelijk van de waarden, normen en opvattingen van de ouder(s), al dan niet geboren in Nederland.

1.3.1 Ondersteuning bieden

Deković, Groenendaal, Noom en Gerrits (1996b) hebben ondersteuning omschreven als het opvoedgedrag van de ouder dat liefde en zorg voor het kind uitdrukt en dat zich richt op zijn fysieke en emotionele welzijn, waardoor het zich begrepen en geaccepteerd voelt. Zij geven de volgende voorbeelden ten aanzien van ondersteunend opvoedgedrag: bemoedigen, accepteren, helpen, samenwerken, affectie tonen en liefdevol omgaan met het kind, aandacht en interesse tonen voor de handelingen, gedragingen en signalen van het kind en adequaat daarop reageren, vertrouwen in het kind laten blijken. Ten Haaf (1993) geeft aan dat het theoretisch mogelijk is om in deze dimensie verschillende factoren te onderscheiden, bijvoorbeeld warmte en responsiviteit. Empirisch onderzoek heeft uitgewezen dat deze factoren sterk aan elkaar gerelateerd zijn en dat alle opvoedingsgedragingen die onder de term ondersteuning vallen hetzelfde effect hebben, namelijk het bevorderen van de ontwikkeling van het kind (Deković et al., 1996b).

Als het kind ondersteuning van de ouder ervaart, zal het de wereld om zich heen met vertrouwen tegemoet treden. Het kind ervaart deze ondersteuning door de emotionele betrokkenheid, 'warmte' en affectie van de ouder te voelen. Warmte en affectie zijn eigenlijk niet weg te denken uit de opvoeding; ze betekenen veel voor het welzijn van het kind. Warmte en affectie duiden op emotionele beschikbaarheid van de ouder. De Brock (1994) benadrukt het belang van warmte als element in het ouderlijk opvoedkundig handelen voor een positieve ontwikkeling van het kind. Hij verwijst naar verschillende studies die schrijnende gevallen beschrij-

ven van een kind dat afgewezen of affectief verwaarloosd wordt door de ouder. Het kind loopt in een dergelijk geval een verhoogd risico om blijvende schade op te lopen. Gebrek aan warmte en affectie in samenhang met harde fysieke straffen blijken goede voorspellers te zijn voor agressie, vandalisme en delinquentie bij het kind tot ver in de volwassenheid (De Brock, 1994).

Nauw verwant aan het warmteaspect is het begrip responsiviteit, dat de mate van adequaat reageren van de ouder op de signalen van het kind aanduidt. Aan responsiviteit gaat sensitiviteit vooraf, dat het gevoelig zijn inhoudt voor de signalen die het kind afgeeft ten aanzien van zijn behoeften en gevoelens (De Brock, 1994). Een responsieve ouder is gericht op de signalen die het kind uitzendt. De signalen worden door de ouder opgemerkt (sensitief) en er wordt adequaat op gereageerd (responsief). Dat kan bijdragen tot een positieve ontwikkeling van het kind, doordat het aanvoelt dat het door de signalen die het uitzendt een bepaalde invloed kan uitoefenen op de buitenwereld (bij het jonge kind is dat de ouder).

Ondersteuning heeft vaak te maken met een handeling van de ouder ten opzichte van het kind. De ondersteuning die de ouder het kind biedt, kan zichtbaar gemaakt worden in de vorm van belonen of straffen, en de vorm ervan is afhankelijk van de leeftijd van het kind. Straffen en belonen kunnen gezien worden in het licht van de leertheoretische benadering. Door middel van operante conditionering wordt het kind gestimuleerd om gewenst gedrag te vertonen (Van Delft & Wijers, 2009; zie verder deel 2).

Een beloning kan bestaan uit een knuffel, kusje, opgestoken duim, schouderklopje of knipoog (psychische of emotionele beloning), of extra zakgeld, stickerboekje of iets dergelijks (materiële beloning). Een beloning kan vanuit de operante conditionering als een bekrachtiger worden opgevat en zorgt ervoor dat een kind een gepleegde handeling vaker laat zien (zie subparagraaf 7.3.2). Het heeft als doel om het gewenste gedrag te stimuleren zodat het kind zich gedraagt overeenkomstig de wens van de ouder (Van Delft & Wijers, 2009). Een kind wil in principe de ouder altijd blij maken met zijn acties, en is zelf blij met de aandacht die het van de ouder terugkrijgt.

Ook in het geval van straffen wordt gebruikgemaakt van een bekrachtiger om het kind ongewenst gedrag af te leren en hem ertoe aan te zetten het door de ouder gewenste gedrag te vertonen. Straf wordt ter ondersteuning van het gewenste gedrag aan het kind opgelegd. Let wel: als de ouder uit frustratie straft, kan de opgelegde straf zijn doel – namelijk ondersteuning bieden – voorbijschieten.

Ook kan de ouder ervoor kiezen om het gedrag van het kind te negeren. Dit kan worden gedaan als het kind regelmatig hetzelfde ongewenste gedrag vertoont. Door dit gedrag te negeren, zal het kind er uiteindelijk mee ophouden.

Ondersteuning kan op verschillende manieren worden gegeven, namelijk materieel (een bijtring bij doorkomende tandjes, een schoolagenda voor het nieuwe schooljaar) of door samen iets te doen, het kind aanwijzingen en adviezen te ge-

ven. Alle vormen van ondersteuning leiden tot een **emotioneel** goed gevoel bij het kind. De ouder stemt zijn ondersteuning af op de leeftijd van het kind.

Het kan soms moeilijk zijn om de juiste vorm van ondersteuning te kiezen. Ter illustratie volgen twee casussen.

10

CASUS

Osman is een 8 jarig jongetje. Hij heeft twee oudere zussen (10 en 12 jaar). Osman is erg verwend door zijn ouders en zussen. Zij hebben allen heel erg verlangd naar een zoon/broer. Hij stelt zich erg afhankelijk op naar zijn moeder en zussen. Regelmatig is hij van alles kwijt en hij zet het op een huilen als hij bijvoorbeeld een stuk speelgoed waarmee hij op dat moment graag wil spelen niet kan vinden. Zijn moeder kan niet tegen het gehuil en vraagt dan een van de zussen om het speelgoed te zoeken; vaak zoekt zij het ook zelf. De zussen willen vaak niet helpen zoeken omdat zij nooit hulp van Osman krijgen als zij hem erom vragen.

In plaats van het gezochte speelgoed voor hem te pakken, zou zijn moeder of zussen er samen met hem naar kunnen zoeken. Osman krijgt door deze vorm van ondersteuning niet de kans om zijn eigen creativiteit te gebruiken om op zoek te gaan naar zijn zoekgeraakte speelgoed. Ook leert hij niet de verantwoordelijkheid te dragen voor zijn spullen en deze netjes op te bergen.

CASUS

De 16-jarige Anne zit op haar kamer te blokken voor het schoolonderzoek Duits dat zij de volgende ochtend heeft. Haar vader, die net van zijn werk komt, steekt zijn hoofd om de hoek van de deur.

Een paar minuten later brengt hij Anne een kopje thee en informeert hoe het gaat met het leren. Hij biedt aan haar te overhoren als zij de stof denkt te kennen. Vervolgens loopt hij naar beneden en maant hij haar jongere broertjes, die heel luidruchtig aan het spelen zijn, tot stilte zodat Anne in alle rust kan studeren. Hij besluit niet eerder naar bed te gaan dan wanneer Anne klaar is met leren. De volgende ochtend informeert hij of Anne goed heeft geslapen en of zij klaar is voor haar SO. Hij wenst haar succes en vertrekt naar zijn werk.

Anne krijgt van haar vader alle ondersteuning die zij nodig heeft om in alle rust te studeren, het doet haar goed dat haar vader haar een kopje thee brengt en haar ook nog wil overhoren als zij klaar is met leren. Door deze ondersteuning zal zij geneigd zijn om met plezier te leren omdat zij zich gedragen voelt door de betrokkenheid van haar vader.